

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson

INDHOLD:

Urban Schrøder:
Varnæs-salmebogen 250 år

Jørgen Slettebo:
Bryllupsgaver

Erik Strange Petersen:
Den Rumford'ske suppe

Bjørn Svensson:
Rechte herr weg

Viggo Petersen:
Trøjborg-Inventarium hører til på Duborg

Mogens Barfod:
Pastorinde Sodemann skriver til Vitta

Hans Fuglsang-udstilling på Gottorp

Sagt og skrevet

Bog anmeldelser

NUMMER 6 · 1. JUNI 1967 · 43. ÅRGANG

Det er i år 250 år siden, den såkaldte Varnæs-salmebog blev udgivet. Selve det faktum, at et sogn fik sin egen salmebog og brugte den slægt efter slægt fra dens udgivelse i 1717 helt indtil 1882, er noget i Sønderjylland, ja, i hele Danmark enestående. Og mindet herom bør fejres både som en lokal og som en sønderjysk begivenhed.

Der er lagt følgende program for

VARNÆS-SALMEBOGENS JUBILÆUM TORS DAG DEN 29. JUNI

I Varnæs kirke kl. 20:

Gudstjeneste med *biskop Th. Kragh*, Haderslev, som prædikant. – Vi vil synge nogle af den gamle salmebogs salmer, ligesom bibelteksterne og bønnerne læses efter de for 250 år siden brugte bøger. – Hæfter med salmernes tekst og oversigt over gudstjenestens gang uddeles ved kirkedøren.

Derefter fælles kaffe bord i Varnæs skole:

Pastor Schrøder fortæller om: Manden og bogen, pastor Ægidius, som udgav Varnæs-salmebogen, og bogens tilblivelse og historie.

Der arrangeres en lille udstilling af eksemplarer af salmebogen og andre gamle sager.

Afslutning med aftensalme digtet af pastor Ægidius.

Alle interesserede fra nær og fjern indbydes herved til at komme til Varnæs den 29. juni.

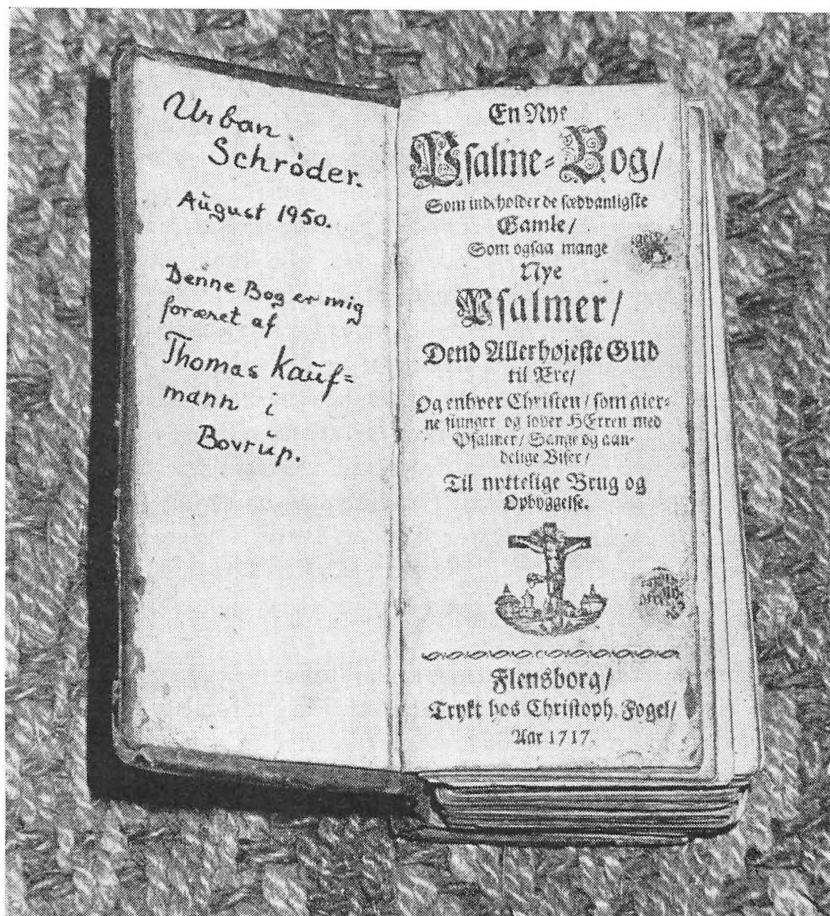
Historisk Samfunds tillidsmænd i Varnæs sogn:

Jens Chr. Laursen,
kontrolassistent.

Urban Schrøder,
sognepræst.

Sønderjysk Månedsskrift

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster 20.00 kroner årlig i abonnement (frit tilsendt). Abonnement og enkeltnumre (2.00 kroner stykket plus porto, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, tlf. (046) 2 27 04, eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (045) 2 17 37. Prøvenummer tilsendes gratis på anmodning.

Pastor Urban Schrøders førsteudgave af Varnæs-salmebogen.

VARNÆS-SALMEBOGEN 250 ÅR

Der skete store ting i Varnæs sogn i årene 1701 til 1733, da pastor Bertel Christian Ægidius var sognets præst. Det begyndte med, at der 1709 blev opført et rummeligt pulpitur i kirkens vestende, hvortil vi endnu har bevaret præstens egenhændige skitse. I de følgende år (1710–1711) blev hele Varnæs by udskiftet – en begivenhed, der landbrugsmæssigt, økonomisk og socialt må have virket som en gennemgribende strukturændring. Og endelig i 1717 – for 250 år siden – blev der indført en salmebog i kirken. Salmebogen var endog lavet af sognepræsten selv – dels havde han oversat en mængde tyske salmer, dels havde han selv digtet mange nye. Og den færdige bog, som blev trykt hos Christopher Fogel i Flensborg 1717, fik 1967–6

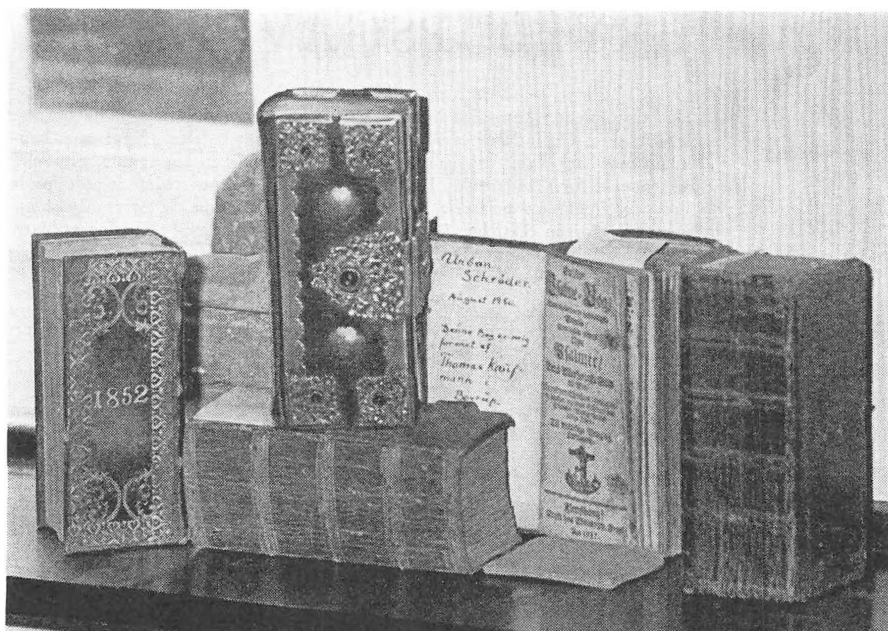

titlen: »En Nye Psalme-Bog / Som indeholder de sædvanligste Gamle / Som ogsaa mange Nye Psalmer / Dend Allerhøjeste GUD til Ære / Og enhver Christen / som gierne siunger og lover HÆrren med Psalmer / Sange og aandelige Viser / Til nyttelige Brug og Opbyggelse«.

Også denne Salmebogs indførelse i kirken var noget helt nyt for Varnæs sogn. Hidtil havde man jo slet ingen salmebog haft. Som i andre kirker havde menigheden søndag efter søndag år ud og år ind sunget et mindre sæt af salmer – vel en 25–30 stykker – som alle kunne udenad, og som gennem generationer havde været faste led af højmessens og de andre gudstjenesters liturgi. Men nu kom dette helt nye: En salmebog med 415 numre og forslag til helt nye salmer på hver søn- og helligdag. Vi forstår, at adskillige var imod denne nyhed, der for mange må have stået som et brud med ældgammel, uopgivelig tradition. Ikke alle påskønnede præstens gode hensigt med den nye salmebog: at den skulle være en gave til menigheden og en hjælp til kristenlivets vækst. For eksempel pastor Ægidius' embedsbroder i nabosognet Felsted, pastor Andreas Petræus nægtede at tage den nye salmebog i brug med den lidt vrantne udtalelse, at salmesangen i hans kirke i forvejen kun var »ein bloss Geplärr«, der blot ville blive endnu værre ved nye salmers indførelse.

Varnæs-præsten fik da heller ikke sin salmebog i brug straks efter dens udgivelse. Men alligevel gik det lettere med dens indførelse, end man kunne have ventet. Thi allerede for året 1717 – selve salmebogens udgivelsesår – har Varnæs kirkes regnskabsbog en ny post. Vi læser, at i det år blev der brugt to mark til anskaffelse af »fire Tavler i Kirken«. Dette kan kun betyde, at der er blevet ophængt, hvad vi i dag kalder nummertavler. Og nogle år efter, i 1722 må den nye salmebog have været i fast brug. Da fortæller regnskabsbogen nemlig, at Degnen nu får én mark årlig »wegen Anschreibung der Gesänge«. Og denne post går igen i kirkeregnskabet hvert år resten af pastor Ægidius' tid. Salmerne blev altså ikke meddelt på tavlerne ved deres numre, men – som det også var skik andre steder – derved, at deres begyndelsesord blev skrevet med kridt på tavlerne.

Om Varnæs-salmebogens indhold og særlige karakter skal ellers ikke fortælles her – det har Fjelstrup-præsten, dr. theol. Hans Hejselbjerg Paulsen gjort rede for i sin dygtige doktordisputats 1962. Her skal det blot understreges, at folkene i Varnæs og Bovrup blev glade for deres nye salmebog – ja, også i flere andre sogne blev den taget i brug. Flere gange måtte den trykkes påny – sidste gang 1765 hos E. D. Nagel i Tønder. I mellemtiden havde sønderjyderne ellers fået en anden salmebog, nemlig biskop Erik Pontoppidans fra 1740. Og i årene både før og efter 1800 udkom den ene nye salmebog efter den anden foruden, at Kingos salmebog fra 1699 jo hele tiden havde foreligget. Men ingen af disse vandt indpas i Varnæs kirke. Her holdt man med enestående troskab fast ved den

En samling Varnæs-salmebøger, der alle ejes af pastor Urban Schrøder. Fra venstre en salmebog fra 1765 i en senere indbinding, derefter en liggende salmebog fra 1744, trykt i Flensborg, og oven på denne en stående med sølbeslag og rhinstene; den er antagelig trykt i Tønder 1749. Den opslåede salmebog (se billedet forrige side) er trykt i Flensborg 1717, og endelig er salmebogen længst til højre trykt i Tønder 1755.

bog, som en af sognets egne præster havde skænket menigheden. Og først så sent som i 1882 besluttede præsten og de kirkeældste at indføre en salmebog, som også andre menigheder brugte. Under den 6. oktober dette år melder nemlig kirkens forhandlingsprotokol, at man vedtog fra første søndag i advent at tage Meyer og Boesens salmebog i brug, og at sognets to byer, Bovrup og Varnæs skulle have tildelt lige mange frieksemplarer af denne. Da var der også gået 117 år, siden sognets egen gamle salmebog sidst var blevet trykt – den var for længst udsolgt; de eksemplarer, som fandtes i hvert hjem og var gået i arv fra slægt til slægt, ofte som bryllupsgaver forsynet med nye initialer og årstal på bindet, blev stadig mere slidte; og nye var ikke at opdrive. Endelig gav man slip på den kære, gamle salmebog. Men da havde den også været i brug i henved 165 år! Næppe noget andet sogn i det ganske land kan opvise noget lignende.

Derfor vil vi nu i sommer samles for at mindes Varnæs-salmebogen og dens skæbne, som er noget enestående i hele Sønderjyllands og Danmarks kirkehistorie. Både bogen selv, præsten, der lavede den, og menigheden, der brugte den så længe, fortjener dette.

Urban Schrøder.

BRYLLUPSGAVER

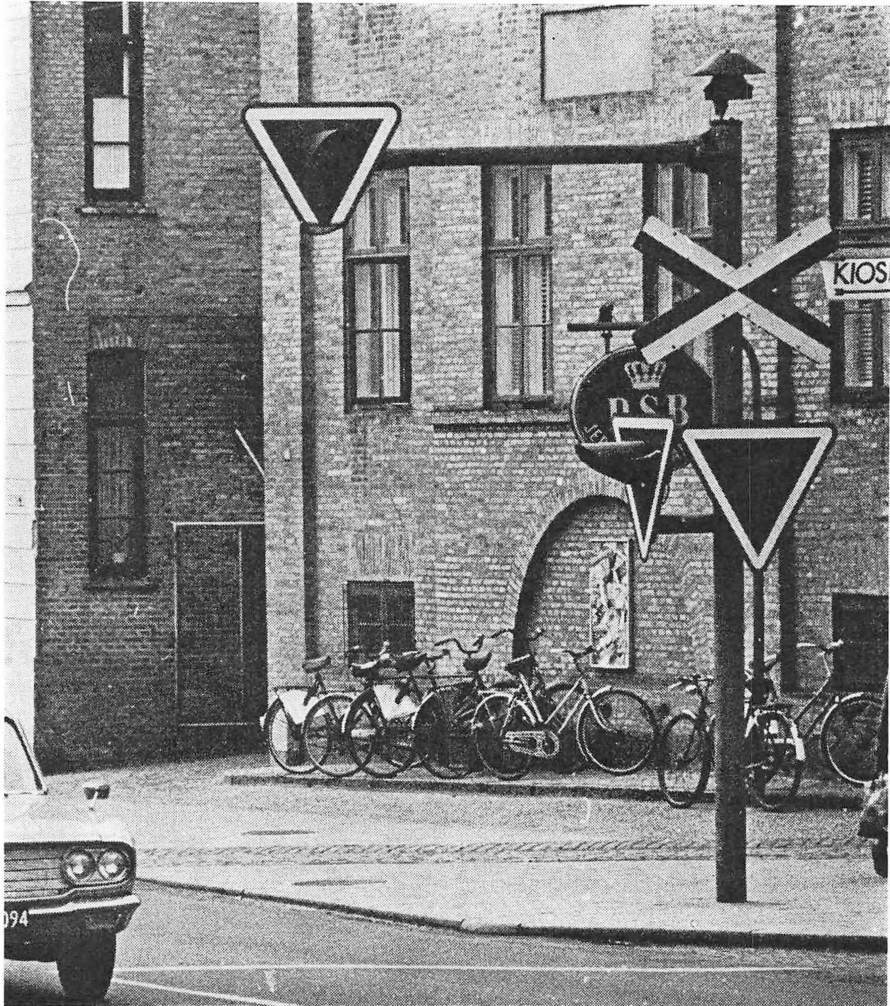
Det tilstundende kongelige bryllup har aktiviseret indsamlingsglade borgere landet over. Opfindsomheden er stor, men for størstedelen af gavernes vedkommende begrænset til genstande, som brudeparret kan finde personlig anvendelse for. Anderledes i 1828, hvor man mange steder fejrede prins Frederik (VII) og prinsesse Wilhelmine ved at glæde sig selv. Museumsinspektør Jørgen Slettebo, Sønderborg, giver en fornøjelig skildring af datidens opfattelse af kongelige bryllupsgaver.

Den 1. november 1828 indgik den da 20-årige prins Frederik, den senere Frederik VII, ægteskab med den jævnaldrende prinsesse Wilhelmine, datter af Frederik VI. Prins Frederik var søn af prins Christian Frederik, der i 1839 fulgte sin fætter Frederik VI på tronen som Christian VIII. De unge var efter udtrykkeligt ønske fra brudens far, Frederik VI, blevet forlovet to år før, og i den mellemliggende tid havde prinsen efter kongens ønske, været på rejse i Europa, hvor han den meste tid boede i Geneve. Der var en udtalt glæde og tilfredshed med dette bryllup, der medførte, at kongehusets to grene forenedes. Landets dagblade og tidsskrifter var fyldt med hyldestartikler, og alle vegne udtryktes folkets glæde ved brylluppet. Ingen kunne da ane, at ægteskabet kun kom til at holde i seks år. Det bryllup, der fejredes med så stor pragt i 1828, endte med separation i 1834 og endelig skilsmisse i 1837.

Ingen skygger formørkede imidlertid den begejstring, der kom til udtryk, da meddelelsen om ægteskabet i god tid blev meddelt folket. Men festen måtte også give anledning til flere hyldest- og loyalitetsudtryk. Pressen opfordrede, i god overensstemmelse med tidens synspunkter, til, at man på værdig måde markerede denne begivenhed, ikke blot ved flagning, udsmykning eller fester ved selve brylluppet, men på en virkelig varig måde, helst i pagt med samtidens yndlingsideer. I København oprettedes den endnu eksisterende Wilhelmine-Stiftelse, af hvis midler der årligt uddeles brudeudstyslegater og hjælp til håndværkeres etablering. I den modsatte ende af landet, i Kiel, oprettedes også med velgørende formål et Wilhelminegilde. Dette udstedte i øvrigt i 1908, på prinsessens 100-årsdag, en sølvmedalje med hendes portræt.

I hertugdømmerne tog man med stor iver fat på at bringe disse ideer ud i praksis. Den 26. oktober 1828 udkom det kongeligt privilegerede »Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gewerbefreund« med et særnummer i anledning af prinsesse Wilhelmines bryllup med den »håbefulde« prins Friedrich. Heri udtrykkes – tungt og omstændeligt – folkets glæde, men dertil føjes en opfordring til at lade brylluppet fejre ved indretning eller oprettelse af velgørende eller almennyttige institutioner eller på anden varig vis sætte et minde herom for efterslægten.

Da man i 1828 tilfældigt var ved at opføre to skoler i Haderslev, »gav« man brudeparret prins Frederik (VII) og prinsesse Wilhelmine, at man tog deres navne til skolerne.

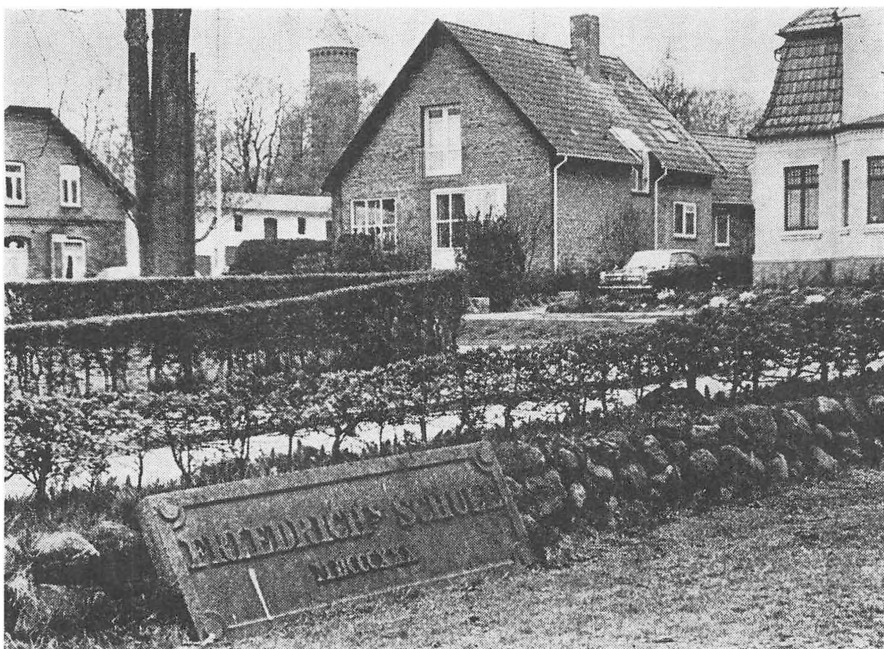
De to bygninger blev opført ensartet, den ene lå i Nørregade, den anden i Præstegade – begge er nu overgået til andet formål.

Gavlen på Frederiksskolen (Friedrichschule) mod Nørregade, en af hovedgaderne i Haderslev, er i dag smukt pyntet med trafiksignaler, skilte og cykler, og kun få, om overhovedet nogen, lægger mærke til det felt, hvor der engang har været anbragt et navneskilt. I dag har man indrettet skoetandlægeklinik i den høje stueetage (derfor cyklerne) og bystation i bygningens anden ende (derfor de mange signaler).

Wilhelmineskolen (Wilhelminenschule) hedder i dag Wilhelminenheim, en selvejende institution med tolv lejligheder, som udlejes billigt muligt til værdige, trængende borgere i byen. »Wohlfahrtsverein für die Stadt Hadersleben« har indrettet stiftelsen og garanterer de nødvendige tilskud.

Denne og beslægtede opfordringer lod hertugdømmerne ikke hånt om. Allerede den 7. december kan »Gewerbefreund« bringe en oversigt over, hvad de enkelte byer havde gjort, for at give dagen et varigt minde. Deres

Ude i haven ved Haderslev Amtsmuseum står halvdelen af byens gave til prinsen, der ægtede kongens datter i 1828. På grund af misforstået nationalisme blev navnepladen taget ned fra skolens mur i løbet af sommeren 1945 og kørt på lossepladsen. Men omgående indgriben fra lokalhistorisk interesserede reddede den fra tilintetgørelse, og den blev kørt ud til Amtsmuseet.

indsats var af vidt forskellig art og bekostning, men alle var de i de bedste overensstemmelser med, hvad netop »Gewerbefreund«s udgiver og tidens dannede klasser fandt rigtigt.

Billigst slap vel Kappel, der opkaldte to allerede anlagte gader efter henholdsvis Wilhelmine og Frederik. Derfor foranstaltede de i tilgift en indsamling til forskønnelse af byens kirkegård. Den store by Flensborg mente heller ikke at kunne nøjes med en enkelt ting. Den samme forskønnelsestrang som i Kappel gav sig her udslag i plantning af træer omkring Mariekirken, og desuden gav man en nyopført skole – efter den da herskende pædagogiske mode indrettet til indbyrdes undervisning – navnet Wilhelmine-skolen. Endelig oprettedes sammen med omegnskommunerne en litterær forening, der bl. a. skulle påtage sig at tilvejebringe et prædikenbibliotek i byen. Oplysning, velgørenhed og forskønnelse kunne være mottøet for både Flensborgs og de øvrige byers anstrengelser.

Skolespørgsmålet, der var under stærk diskussion, og som netop i disse år gav sig udslag i et kraftigt nybyggeri, kom også frem i andre købstæders indsats. I Haderslev var man så heldig at være ved at bygge to skoler, så det var ligetil at kalde dem Wilhelmine- og Frederiksskole. Desuden anlagdes en særlig planteskole for træer, og byen oprettede endelig en »Stiftung«

med et legat til tro tjenestefolk. I Sønderborg var man ikke så langt med skolerne, men man fik dog nedlagt en grundsten hertil og vedtog, at den skulle kaldes Wilhelmineskolen. Den indviedes i øvrigt året efter og bygningen stod indtil 1930. I Eckernførde nåede man ikke engang til grundstensnedlæggelsen, men fik dog startet en indsamling til en ny skolebygning. Heller ikke Åbenrå mødte med et minde, men måtte til en begyndelse nøjes med en indsamling. Midlerne skulle gå til oprettelse af et »arbejds- og sygehus«. Endelig oprettede man i byen Slesvig to foreninger, en til »fremme af de borgerlige erhverv« og en til grundlæggelse af en »Enkekasse for borgerenker på Frederiksberg«.

I 1810 var den første sparekasse i kongeriget blevet grundlagt på Holsteinsborg. Langsomt var flere kommet til, og nu benyttedes anledningen til at gøre et nyt fremstød i Holsten for denne tanke. I byerne Breitenburg, Meldorf, Pinneberg og Wilster oprettedes spare- og lånekasser til erindring om brylluppet. I Reinfeld skelede man nok lidt til, hvad man alligevel skulle til at ofre penge på: man købte en ny brandsprøjte! I et par mere åndeligt interesserede byer oprettede man bibelselskaber.

Der er næppe nogen af alle disse markeringer af det tilstundende bryllup, der ikke har fået den varmeste billigelse fra redaktør P. C. Biel fra »Gewerbefreund«. Og selv om det fyrstelige ægteskab ikke holdt så længe, giver denne liste dog en storartet oversigt over, hvad man i 1828 anså for at komme i første række i det mere ideelt betonedede arbejde – folkeoplysning og opsparing indtager en fin førsteplads.

Jørgen Slettebo

Den Rumford'ske suppe

I det netop udkomne 2. bind af »Åbenrå bys historie« behandles på s. 70 den private fattighjælp i vinteren 1800–01. De nødlidende bespistes med den »Rumford'ske suppe«, som stud. mag. Erik Strange Petersen, Åbenrå, giver opskriften på.

I december måned år 1800 satte pastor Lorenz Andr. Nissen sig som følge af »den uhørte prisstigning på levnedsmidler« i spidsen for en indsamling til fordel for de fattige i Åbenrå. Formålet var at bespise de trængende dagligt med »den bekendte Rumford'ske suppe, som så mange steder og med så stort bifald er blevet indført«. Da aktionen indstilledes d. 26. april 1801, var der i alt blevet serveret knap 10.000 portioner til en gennemsnitspris af 2¹/₃ skilling. De ca. 450 rigsdaler, hele bespisningen kostede, var skaffet til veje gennem to indsamlinger.

Sagens akter findes i landsarkivet¹, og blandt dem også »Opskrift Paa den Rumfordske Suppe, saaledes som den i Kiøbenhavn laves, og uddeles til de Fattige«.

Man tager omtrent 6 Potter Vand	10 Pd.
Bankebyg eller Byggryn	2 – 10 Lod
1/2 fierding Kar Kartøfler	22
Gammel Brød saa tørt som muligt eller og stegt i Fit	22
Graa Erter eller og gule, eller og Bønner	22
Flesk eller Sild eller Kiød, skaaren i smaa Stycker ...	8
Salt 6 Lod og Øllædike 6 Lod	12 Lod
	<hr/>
	15 Pd. 10 Lod

Tallene er ikke særlig nøjagtige. 6 potter vand vejer ca. 12 pund, og sammentællingen giver 15 pund lige ud; i moderne mål 7.440 gram, da et skålpund à 32 lod vejede 496 g.

Også selve tilberedningen beskrives. Byggrynene og ærterne (eller bønnerne) sættes aftenen før i blød i en potte. Fem timer før spisetid sættes de over ilden og tildækkes godt. Efter 2–2½ times kogning kommer de skrællede kartofler og saltet i, og efter endnu en time er det kødets (flæskets eller sildens) tur. Eddiken skal i en time før serveringen. Brødet lægges i bunden af det kar, hvori suppen opøses.

Det indskræpes, at »man under Kogningen maa bestandig røre i Kiedelen, at den icke brænder, thi jo mere det røres, jo jevnere bliver Mæsken, og jo jevnere Mæsken er, jo nærendre den er«. De gule ærter kan efter årstiden udskiftes med grønne eller med ræddiker, hvidkål og roer, og »man kan og komme Løg eller andre Suppeurter deri til Forandring for Smag«.

Portionen er beregnet til syv personer.

Suppen er komponeret af Benjamin Thompson, greve af Rumford (1753–1814), en vidtspændende og interessant personlighed. Han blev født i Massachusetts og var oprindelig lærer og major i den amerikanske hær. Under uafhængighedskrigen sluttede han sig til de engelske styrker og endte her som oberstløjtnant. For sine fortjenester under forsvaret af Jamaica blev han af den engelske konge adlet til greve af Rumford.

1784–98 var han i bayersk tjeneste som krigsminister og politimester og udrettede et stort og anerkendelsesværdigt arbejde, især hvad fattigforsorgen angår. Som vist opnåede hans suppe international udbredelse i løbet af få år. Efter at være vendt tilbage til England helligede han sig videnskaben. Han var en fremragende fysiker, især på varmelærens område².

Næringsværdien i en portion af hans suppe (2 pund) kan efter moderne tabeller beregnes til ca. 675 kalorier³. Der serveredes to portioner om dagen, men da ernæringsvidenskaben anser 1500 kalorier dagligt for at være eksistensminimum, må man håbe, de trængende åbenrå'ere selv har kunnet supplere forplejningen. Ikke mindst fordi den er fattig på C- og D-vitaminer.

Erik Strange Petersen.

1. Åbenrå Præstearkiv. E I, 12.

2. A. W. Marke i Salmonsens Konversationsleksikon.

3. Beregnet efter tabellerne i Clausen og Lundberg: Spis, drik og bliv sund – og navnlig kønner.

På vejskiltet i Sommersted hedder denne vej Teglværksvej, i daglig tale er det oftest Teglovnsvvej, og endnu mindes man i byen teglværket, der blev nedlagt under den første verdenskrig, thi den efterladte teglværksgrav gør stadig nytte som affaldskule med rustne biler væltet ned i bunden, medens skidtet tårner sig op ad siderne og flyder ud på vejen, den gamle hærvej. Den hedder Teglværksvej, javist, men Sommerstedboerne tøver ikke med svaret, hvis spørgsmålet bliver stillet: Hvad hedder vejen, når man er kommet forbi teglværksgraven? Den har altid heddet: æ Hærvej! Derimod kan man blive mødt med tøven eller forbauselse, hvis man forsøger sig med den påstand, at det faktisk er den gamle hærvej. Og forbauselsen kan blive til en håndfast afvisning: Hærvejen, nej, den har jo gået ovre ved Oksenvad. Man knytter altså ikke navnet til begrebet. Så meget stærkere vidner det overleverede navn imod den gængse forestilling om vejens forløb.

(Foto maj 1967)

Rechte herr weg

Er Hærvejen gået over Skodborg eller Kolding? Redaktør Bjørn Svensson, Haderslev, sammenholder i denne artikel Hugo Matthiessens hærvej med Johannes Meiers Rechte herr weg og kommer til det resultat, at Hærvejen fra omkring 1100 til måske hen i 1400-tallet har forbundet Immervad med Kolding uden om Haderslev.

Da den fortrinlige korttegner Johannes Meier fra Husum i 1649 på sit kort over Haderslev østeramt noterede, at den vestlige vejgren fra Immervad mod nord var »Rechte herr weg«, har han næppe forestillet sig, at det henved tre hundrede år senere kunne tages til indtægt for en vejlinie til Skodborg. Men således har Hugo Matthiessen udlagt Johannes Meiers skriftsted. Det var som en redningsplanke i Hugo Matthiessens usikkerhed overfor hele dette vejforløb. Hvor den gamle hærvej fra Skodborg f. eks.

gik over Sommersted hede, turde han ikke sige for vist; »vi kender kundens mål; vi ved, at den allerede da i sin førerstilling stærkt truede færdselsåre mod syd mandede ud ved Immervad, det navnkundige vejsted, hvor den forenedes med sin østlige arvtager, Oksevejen fra Haderslev; thi her aftegner kartografen Johannes Meier den c. 1650 under navnet den »rette hærvej« (Hærvejen, s. 85).

Nu er spørgsmålet, hvor langt betegnelsen »Rechte herr weg« rækker, og hvad Johannes Meier har lagt i denne betegnelse. Det må undre, at Hugo Matthiessen ikke har gjort opmærksom på, at Meiers vej fra Immervad ikke fører til Skodborg, men til Kolding. Også, fordi det dog er et meget interessant fænomen med denne vej fra Immervad til Kolding langt uden om Haderslev, – over Vedsted, Vojens, Sommersted, Stepping, Frørup og som sidste station Fovslet eller Tapsore. Er det den hele vej til Kolding, der står som den rette hærvej? Man må tro det efter Danckwerths ledsagende tekst, thi han skriver side 71 f.n. i *Neue Landesbeschreibung 1652* om »Jammerwatt worselbsten die Heerstrasse nach Coldingen und dem Reich Dennemarck darüber gehet«. Lægger vi Danckwerths udsagn til Meiers, kaster de et særligt skær af patina over denne vej fra Immervad til Kolding, som man ellers aldrig har hørt noget om.

Uden undersøgelse kan man dog ikke godtage deres påstande om, at her går den gamle hærvej. Hvad ligger der bag? Meier anvender betegnelsen herr weg om forskellige vejstrækninger, f. eks. også om vejen mellem Tønder og Haderslev, men der er kun eet sted, han bruger vendingen om den rigtige hærvej, og det er ved Immervad, hvor vejen bøjer mod Kolding. Bevæggrunden må vel have været at bortvejre en tvivl eller usikkerhed, der kunne råde om denne vej, eller at modvirke en truende glemsel og give vejen oprejsning og adelsmærke overfor konkurrerende vejstrækningers krav på denne hædersbetegnelse, der lidt uklart anslår ideassociationer omkring hovedvej, herrevej og hærtogsvej.

Danckwerth fremhæver to hærveje fra hertugdømmet til kongeriget. Skodborg afvinder ham ikke nogen interesse; han berører navnefællesskabet mellem landsby, å og borg, og han hefter sig ved tilløbet af Vejen å, men nævner intet om færdselen. Anderledes ved Foldingbro, »woselbsten die Heerstrasse von Ripen nach Jüdtlandt und insonderheit Wiborg darüber gehet«, og på samme måde reagerer han ved Immervad, hvor han fremhæver Hærvejen til Kolding og det danske rige, ligesom han omtaler,

*Kortet på den modsatte side er et udsnit af Johannes Meiers landkort fra 1649 over Haderslev østeramt. Man ser vejstrækningen mellem Immervad og Vedsted betegnet som Rechte herr weg, men hvor bærer denne betegnelse hen? Hugo Matthiessen kalder det »den gamle vej fra nord« og tænker dermed på Hærvejen, trukket over Skodborg til Immervad. Meiers vej går imidlertid fra Immervad til Kolding, og hærvejsbetegnelsen skal følge vejen helt til denne by, hvis man tør dømme efter Danckwerths tekst i deres fælles værk *Neue Landesbeschreibung*, hvor han side 71 skriver om »Jammerwatt (=Immervad) worselbsten die Heerstrasse nach Coldingen und dem Reich Dennemarck darüber gehet«.*

at hertugdømmet Slesvig går til Koldings porte, »bis an die Brücke vor Coldingen, worselbst der Zoll entrichtet wird für viel Tausendt Ochsen und Pferden so jährlich aus Jüdtlandt herausgehen, für jedes Stück ein Reichstaler«. Han oplyser dog ikke, hvilken vej studene drives.

Immervad–Koldingvejen lever endnu på tyskeren Baptista Homanos kort over hertugdømmet i begyndelsen af 1700-tallet, som det kan ses på det indrammede kort, der hænger i Landsarkivets forhal i Åbenrå, men den synes ikke benyttet af de udlændinge, hvis rejsebeskrivelser fra Danmark man kender. De er alle rejst gennem Haderslev, og at vejen allerede på Meiers og Danckwerths tid har været en sekundær vej, må vel også anses for tilkendegivet af Meier selv i 1650, da han tegner et kort over hele hertugdømmet og må nøjes med de vigtigste veje, hvorfor han – men altså i modsætning til Baptista Homano – lader Immervad–Kolding udgå. Ja, så tidligt som i 1562 ser vi vejen degraderet, idet hertug Hans tillod, at Tyrstrup herreds tingsted flyttedes fra Tingskov hede i Åstorp, Taps sogn, til en plads »ved Aller kirke som det bekvemmeste sted for undersåtterne i Tyrstrup herred og for fremmede med hensyn til postgangen, fordi Aller ligger ved den almindelige hærvej« (Trap, Haderslev amtsbind side 166). Formuleringen forudsætter, at Allervejen en rum tid har været hovedlandevej, formodentlig allerede da man i 1475 gav sig til at regulere udførslen af stude og registrerede Ribe og Kolding som eksportstationer.

I hvert fald er Haderslev anført på Etzlaubs vejkort fra 1501, og hvis Johannes Meiers vej uden om Haderslev med rette kan betegnes som hærvej, må berettigelsen antagelig søges forud for denne tid.

På den anden side må en Kolding–Immervad forbindelse forudsætte grundlæggelsen af Kolding og en vis tiltrækningskraft hos denne bydannelse, for i sig selv fremtræder stedet, hvor Kolding kom til at ligge, ikke som den nemmeste passage på dette strøg. Det bliver vist svært at finde holdepunkter for at føre denne forbindelse længere tilbage end c. 1100. Men hvorfor har Kolding overhovedet fået en omkørselsvej uden om Haderslev? Er det sket for at komme uden om hertugens by? Eller har Kolding overtaget og udnyttet resterne af en oprindelig vandskelsforbindelse? Meiers vej er jo det nærmeste, man her er kommet en vandskelsvej.

Svend Grathes og Henrik Løves hær nåede i vinteren 1156–57 frem til Sommersted, før den flygtede for rygterne om Valdemars store styrker. Det kom heller ikke til kamp 1295, da Erik Mendved med meget husfolk, men kun 600 riddere mødte brødrene hertug Valdemar og Erik Langben med 1400 riddere, og »mange sagde, at om hertugen havde kæmpet, ville han have vundet Danmarks krone«. Men i stedet for kamp kom det til et forlig på Sommersted hede, og bagefter blev det beseglet på Hindsgavl.

Nogle år senere, i 1313, overgik der Erik Mendved den tort, at hans tropper led nederlag ved Kolding, denne gang ikke overfor hertugelige

styrker, men mod en hjemlig opposition, der gjorde oprør mod hans kostbare krigspolitik i det nordtyske; Erik Mendved fik hævn ved hjælp af tyske lejetropper, og Koldings betydning blev derefter yderligere fremhævet af kongens krav om, at det besejrede bondeparti skulle bygge nye kongeborge og forstærke Kolding eller Koldinghus.

Området mellem Kolding og Immervad kom fortsat til at volde kongen hovedbrud, ikke blot på grund af hertugelige problemer og holstenske grever, men også takket være slægten Limbek, der satte sig fast i Tørning og med denne borg som udgangspunkt fik opbygget et lille rige, hvis kerne overlevede som Tørninglen. Valdemar Atterdag belejrede Tørning i 1351 og 1372, men begge gange fik borgen rettidig undsætning af Rendsborggreverne, som endog havde styrke til at erobre Riberhus 1368 og Koldinghus 1369, men i 1372 vendte billedet sig. Valdemar Atterdag indtog Gram, året efter også Flensborg, og oprørerne måtte aflevere deres erobringer og love at genopbygge de kongelige borge, de havde ødelagt.

I et sådant spændingsfelt måtte borgene blive stærkere og træde tydeligere frem end i roligere egne, og på denne baggrund hører vi også første gang om Tovskov i Sommersted sogn, nævnt så fredeligt 1374, da det blev lovet Valdemar Atterdag, at det slot, som kaldes Thowskove, skal være rigens åbne slot i nød og lyst og neder skal brydes og ødelægges, når kongen af Danmark tilsiger. Men Tørning stod der stadig, skønt kongen gerne havde set denne borg belagt med samme klausul. Også Erik af Pommern belejrede Tørning (1422), men denne Limbek fik som sine forfædre undsætning sydfra, og ved et forlig fastsattes da, at såvel Tørning som de danske belejringsværker indtil videre skulle blive stående. 1445 lovede Ahlefeldterne, der havde fulgt Limbekslægten på Tørning, at holde borgen åben for de holstenske grever og deres efterslægt; efterhånden bedredes dog forholdet til kronen, og 1494 overtog kong Hans Tørning slot og len. Men da stod Immervad indskrevet i de adelige slægtsbøger som det vad, hvor Danmark fik et fandens bad, og man har sat det kendte rim i forbindelse med kampen om Tørning i 1422.

Disse hændelser og hele spændingsfeltet mellem Kolding og Immervad kan være inspiration til Meiers og Danckwerths bemærkninger om hærvejen til Kolding og Danmark, den rigtige hærvej.

Adskillige enkeltheder i vejføringen mellem Immervad og Kolding kan gøre krav på nærmere opmærksomhed, men størst interesse har strækningen Vojens–Stepping, også fordi det er på denne strækning, det skal afgøres, om Rechte herr weg kan finde en naturlig fortsættelse til Skodborg.

Det interessante er nu, at man kan finde to vejrester, der endnu lever i folkemunde med gammelt vejnavn, henholdsvis Adelvej og Hærvej. De har fælles udgangspunkt i den lokalitet, Johannes Meier har kaldt Vojens, men som hverken er den nuværende stationsby, der er skabt af banen, eller

den gamle landsby, der er nedlagt i det 16. århundrede. Meiers Vojens er identisk med vore dages Vojensgård, hvilket bekræftes af Meiers gård-signatur. Ved Vojensgård har Rechte herr weg delt sig i Adelvejen, der går mod vest, og Hærvejen, der fortsætter mod nord.

»Adelvej« med bogudtale og hårdt d – for »æ Ajlvej lyder så humsk« – er navn på strækningen fra Vojensgård over Jegerup Frihed til Kleinbjerg, den tidligere kro. Vejen er skåret over af jernbanen Vojens–Sommersted og eksisterer ikke længere som forbindelse, men navnet binder endnu vejstumperne sammen. Ved Kleinbjerg gafler vejen og går dels videre mod vest over Nustrup til Gram–Ribe, dels mod nord; den nordlige gren drejer over Tingvad til Slevad, hvorfra der gik veje både til Ribe, Foldingbro og Skodborg. Ribetrafikken har antagelig været den vigtigste i nyere tid, thi man har i Jegerup sogn haft benævnelser som der Rieper und Schleewadter Weg, Riber- og Slævadvej. Intet navn knytter Adelvejen til Skodborg.

Adelvejen falder sammen med den ene af Haderslev–Ribevejene, men selve Adelveysbetegnelse, der er fundet så langt tilbage som i udskiftningsakter fra 1790, tyder på, at vejen ikke alene har formidlet trafik mellem Ribe og Haderslev, men også har givet en del af hærvejstrafikken forbindelse til Ribe, thi man finder ikke Adelvej som betegnelse på nogen vejstrækning mellem Haderslev og Vojensgård, men derimod på forskellige strækninger på Hærvejen syd for Vojensgård: i Hovslund alfor-Veyen, Adelvey 1775–77, i Årslev og Mellerup (Adelvejløkke) samt i forbindelsesveje til Hærvejen, f. eks. i Rugbjerg og Hønkys; i Skovby, Vedsted sogn, findes Adelvejsskifte direkte ved Rechte herr weg. Disse navne tegner en forbindelse mellem Rechte herr weg og Adelvejen til Kleinbjerg.

Der er den lille hage ved forklaringen, at Adelvejen fra Vojensgård til Kleinbjerg stemmer ikke med Meiers kort, som ikke har vejen gennem Jegerup Frihed, men har lagt den noget nordligere, gennem selve Jegerup. Men her som ofte ellers er der flere vejmuligheder, og vi kan i almindelighed ikke opklare, hvorfor Meier af foreliggende muligheder har foretrukket den tegnede, eller hvorfor han skifter mellem mulighederne. F. eks. har han på et kort tegnet Haderslev–Ribevejen over Vojensgård, på et andet over Maugstrup. På kortet over hertugdømmet Slesvig 1650 medtager han Kongevejen mellem Haderslev og Kolding, skønt den er aflåst og utilgængelig for almindelig færdsel, mens han udelader Allervejen, som er den almindelige hovedlandevej. På kortet over Haderslev østeramt 1649 har han medtaget Allervejen, men ført den over Tårning mølle i stedet for Aller mølle. Vi må akceptere disse variationer, og derfor afkræftes Adelvejen over Jegerup Frihed ikke af Meiers vejlinie gennem Jegerup.

Hvis vi i stedet for at følge Adelvejen fra Vojensgård går videre med Rechte herr weg nordpå, kommer vi først til et vejstykke, som for få år siden er blevet forsynet med en sten, hvorpå står hugget »Hærvejen«. Det

er så sandt, som det er hugget, men navnet er ikke levende i befolkningen længere. Man har fået at vide, at her har Hærvejen gået, men den hedder ikke Hærvejen. Det gør den først længere nordpå.

Turiststenen står ved en mark, der hedder Loftbro (tolket som »højbro« efter Vojens bækbroen på vejstrækningen Haderslev–Thyrashul–Jels), og her støder Johs. Meiers rechte weg til Haderslev–Jelsvejen; de følges til Vestergård, hvor den sidste drejer mod nordvest i retning af Mølby-Jels, mens Meiers vej fortsætter som markvej og går lige ud over Sommersted hede. Hede er der ikke mere af. Den sidste stump blev pløjet op i 1823 på et stykke bortforpagtet præstegårdsjord, og intet hedenavn minder om den gamle hærplads. Nu hedder det Søndermarken, men selve vejen hedder stadig α Hærvej.

I Sønderjyske Stednavne, Haderslevbindet side 355 og 387 er vejen lidt misvisende registreret som »Herrevej« uden hentydning til Hærvejen eller anden forklaring. Og man har kun heftet navnet til den del af vejen, der falder sammen med sognegrænsen mellem Sommersted og Jegerup. Såvidt egnens gamle fortæller, har betegnelsen imidlertid gyldighed lige fra Vestergård til Sommersted, og på hele strækningen kan man – hvis man kan kravle under et par spærrende hegnstråde – følge en gennemgående markvej af god bredde, undtagen ved en enkelt mark, som bonden har øget med den opløjede vej.

Til Sommersted lever altså den gamle hærvej, men her forsvinder navnet, og bortset fra den korte fortsættelse forbi Laurids Skaus fødegård, nu benævnt Laurids Skausvej, er vejen også borte.

Hvordan skal vi så komme videre til Stepping? Det er ikke altid let at genfinde placeringer fra Johannes Meiers noget fortegnede kort på de nye landkort, der er målt op efter alle kunstens regler, men såvidt det kan rekonstrueres, er Meier drejet øst om Sommersted – eller man må måske hellere sige: nordnordøst ud af Sommersted, over Slavgård og Revsø Skovgård til Stepping. Der går gammel vej både sønden om Revsø skov og gennem skoven; den sidste har været kirkevej for Skovgård, og man ledes gennem skoven af skilte med navnet »Kirkestien«, men ved skovbrynet må man stoppe op og nøjes med at se over til Sommersted kirke; for få år siden er kirkevejen over marken blevet pløjet op. Disse veje har givet rimelig forbindelse til Stepping, men giver ingen forklaring på, at Hærvejens spyd i Sommersted ligesom støder ud i den blå luft.

På et utrykt kort fra 1798, der findes i Rigsarkivet, har man fundet det lettere at drage vest om Nørreå, som man overskriver ved Revsøgård for derefter at måtte tilbage over åen ved Vojum. Videnskabernes selskabs kort fra 1804 har fulgt samme rute, der ikke indicerer synderlig færdsel mellem Sommersted og Stepping. En gammel vejforbindelse mellem de to

byer kan det heller ikke have været. Hærvejen skyede vandløb og ville ikke uden tvingende nødvendighed gå frem og tilbage over samme å.

Der findes imidlertid endnu en vejmulighed, nemlig øst for Nørreå, forbi Slotsbjerg med det gamle Revsø voldsted, over Svinevad og gennem Revsø skov ad den vej, som stadig er i brug. Måske er det den ældste. Den giver i hvert fald mulighed for at løse gåden med Hærvejens mærkelige afslutning i Sommersted. Hvis man nemlig i stedet for at anvende den kendte forbindelse fra Sommersted til Revsø tænker sig Hærvejen forlænget over Sommersted, kan man følge en fodsti, som endnu er at se på Atlasblad A 3608, 1:40 000 med sidste vejrettelser 1962. Denne fodsti, som er pløjet op i begyndelsen af 1930'erne, gik på østsiden af det solide gamle dige, der stadig er der, og ovre på den anden side af den nye vej gik den øst om en mergelgrav, der nu er fyldt op og jævnet ud, men stadig kendes som en lavning i marken. Stien endte ved det nordligste husmandssted på vejen Sommersted–Revsø og har altså den naturligste forbindelse til Svinevad.

Stien var lukket med en gangmølle i Sommersted og en gangmølle i Revsø. Det var kirkestien fra Revsø til Sommersted, og enen husker den under det navn, men da de gamle var unge, hed den endnu æ Hovsti efter forbindelsen mellem Revsø og fæstegårdene. Og i deres ungdom hørte de også fortalt, at her havde vejen til Revsø gået.

Der er en forskydning på 20–25 meter (30 m inkl. vejbredden) fra Hærvejen til diget, men den kan have sin naturlige forklaring, og i alle andre henseender er det en linieføring, der overbevisende passer til Hærvejens natur, selv om stejleheden ved den gamle Revsø borg lettere kunne klares af gående og ridende end af den senere kørende færdsel, der måske har følt sig opfordret til at følge Meiers sydligere vej gennem skoven.

Er Hærvejen så gået over Sommersted og Stepping til Kolding, eller er den drejet af inden Sommersted og gået over Jels til Skodborg?

Jeg har ikke kunnet godtage Hugo Matthiessens argumentation for en hærvej over Skodborg, men hertil kommer nu yderligere, at kravene til en rimelig vejføring også taler imod Skodborgruten. Skodborgtilhængerne har ikke kunnet løse problemet med Sommersted, der så tydeligt hører med i hærvejsbilledet. Hvad enten man fra Skodborg vil forcere Gram Nørreå over Slevad eller Mølby, kommer man syd for Sommersted hede, hvis man da benytter de hidtil kendte vejlinier. Hærvejen og Haderslev–Jelsvejen følges jo et stykke, og hvis de havde fulgtes helt til Skodborg, ville vejlinien have været i orden, men så får man ikke Sommersted med. Hugo Matthiessen opgav at finde vejforbindelsen over Sommersted hede. Derimod udgav De samvirkende jydsk turistforeninger i 1959 en vejviser over Hærvejen, hvor man forsøgte en interessant løsning ved at lægge vejen over et vadedsted syd for Oksenvad kirke og trække linien ind over

Dette klip fra Videnskabernes selskabs kort 1804 får man bedst udbytte af, når det sammenholdes med et godt, moderne landkort. Man kan se vejgaflen ved Vojensgård, hvor Adelvejen går mod nordvest til Kleinbjerg, medens Hærvejen kan følges til Sommersted, hvor den tilsyneladende ender i den blå luft. Men man ligesom øjner en fortsættelse, hvis man tænker sig vejlinien forlænget over det hvide felt mod nord. Endnu går der et stort dige, og langs med diget løb en fodsti, der først blev pløjet op i 1930'erne. Den hed Kirkestien, tidligere har den haft navnet Hovstien, og de gamle har sagt, at der gik engang vejen til Revsø. Alt tyder på, at det var Hærvejen, der fra Sommersted førte forbi det gamle Revsø over Svinevad og Stepping til Kolding.

den sydlige del af Sommersted hede. Der skulle terrænmæssigt ikke være noget til hinder for, at der kan være gået en vej her, men der kendes ikke spor af en sådan, hverken på kort eller i landskab, og en vej her ville blot betyde en omvej i forhold til de kendte vejforbindelser, uden at man kan tænke sig motiver til denne omvej. Endelig er det kun en halv løsning at skære ind på et hjørne af Sommersted hede, dels fordi hærvejsnavnet peger længere nordpå, dels fordi Knyttingsaga ved nytår 1156–57 lod Svend

Grathes og Henrik Løves hær komme helt til Sommersted, inden den gik i opløsning. Det er da heller ikke troligt, at man har holdt det af Saxo beskrevne krigsråd i vinterkulden på heden.

Fra selve Sommersted er det udelukket, at Hærvejen kan være gået over Mølby, da man i så fald måtte gå sydvest for at komme i nordvest. På Sommersted hede løftes da Hugo Matthiessens hærvej af sine hængsler. Her forekommer det mig, at ruten mister sammenhæng og mening.

Sammenligner vi Rechte herr weg fra Vojensgård til Sommersted med Hugo Matthiessens linieføring, ser vi, hvorledes den tanke, at Hærvejen nødvendigvis må forbinde Immervad med Skodborg, har ledt ham på afveje. På specialkortene bag i bogen sammenblander han Pottervejen over Vester Immervad med Hærvejen over Immervad. Hjarup mose ligger mellem de to vadesteder, og Hugo Matthiessen holder sig til vejen vest om mosen, hvor han skal øst om for at komme til Immervad.

Bortset fra en stump af Pottervejen med kapellet ved Lilholt samt nogle hjulspor, der fortæller om gammel færdsel, men ikke fører bevis for de lange vejlinier, har Hugo Matthiessen ikke fundet holdepunkter for en forbindelse mellem Immervad og Mølby. Fraregnet kapellet er han end ikke kommet øst for jernbanen, medens Johs. Meiers rute med solide holdepunkter hele vejen føres øst for jernbanen forbi Vojensgård til Sommersted som led i en vej fra Immervad til Kolding.

Fortjener denne vej nu betegnelsen hærvej? Man ville ikke i dag finde på at mene det, hvis det ikke netop var, fordi den havde fået adelsmærket af to kendere for over 300 år siden, og fordi Hærvejen endnu lever som vejens navn i folkemunde. Man bør se bort fra, at Sommersted kommune for 3–4 år siden fik vejskilte og ved den lejlighed udstyrede Hærvejen med et skilt, hvorpå der står »Teglværksvej«. Teglværket blev nedlagt under den første verdenskrig, men den efterladte teglværksgrav, der bruges til affald, minder naturligvis mere påtrængende om sin eksistens end Hærvejen. Hvor har de Sommersted vejdøbere dog haft deres tanker henne, når de har heftet sig mere ved skidtkulen end ved den turistattraktion, der fører forbi?

For strækningen Immervad–Kolding som helhed kan hærvejsperioden næppe have været længere end fra c. 1100 til hen i 1400-tallet, men derefter må den have fortsat som en livskraftig sekundær hovedvej i en periode af tilsvarende længde, siden den kan optræde i tekst og på kort omkring 1650 og påny i begyndelsen af 1700-tallet.

Vejens dele har ulige alder. Det er Koldingovergangen, der må være yngst, og som forhindrer, at vejens helhed kan dateres længere tilbage end c. 1100. Men hvis vi forudsætter, at den allerældste østlige hærvej har søgt efter hovedvandskellet, forekommer det sandsynligt, at en væsentlig del af Rechte herr weg må komme i betragtning.

Her går Hærvejen over Sommersted hede. Idyllen er taget fra skæringspunktet ved Kjestrup-Kastoråvejen, og man ser mod nord ad den vej, hvis afslutning i Sommersted er døbt Teglværksvej. Vender man omkring for i stedet at følge vejen mod syd, må man kravle under en hegustråd og senere under et par stykker til; vejen er på denne strækning helt tilgroet, hist og her vokser en busk midt i de gamle hjulspor, men et enkelt sted er der kommet orden på sagerne: vejen er pløjet og lagt til marken ved siden af, der åbenbart har syntes ejeren at være for lille. – Hvilken skæbne venter der denne vejstrækning, der endnu holder navnet Hærvejen levende. Skal den hele pløjes op? Eller ende som affaldsplads? Eller kan den nå at blive et udflugtsmål? (Foto maj 1967)

Om færdselsåre for handelen fortæller en denar fra kejser Antonius Pius, slået 145–47 f. Kr.; fundstedet er Stævnhøj, der ligger ved Hærvejen i Maugstrup sogn. Andetsteds i sognet er fundet romerske mønter fra tiden 360–423. Sommersted møder med nogle halvbrakteater fra Hedeby c. 950, og Stepping med en østgotisk efterligning af en solidus fra o. år 500. Er vi på ret vej i Stepping, følger det af sig selv, at der må være en fortsættelse i den retning, Johs. Meier har udpeget, til Kolding over Frørup og Fovslet eller Tapsore og Vonsild, fra c. 1100 dog formodentlig med en vestligere tilslutning til den midtjyske hærvej.

Det er en forbindelse, der ikke mindre end Hugo Matthiessens har duft af ælde og hærvej og som fremfor Hugo Matthiessens har mening og sammenhæng. Der er mere, der taler for Kolding–Immervad end for Skodborg–Immervad, og Johannes Meiers betegnelse Rechte herr weg, »den rigtige hærvej«, må da skønnes at have gyldighed ikke blot fra Immervad til Sommersted hede, men også for forbindelsen fra Sommersted til Kolding.

Bjørn Svensson.

Trøjborg-inventarium hører til på Duborg

Stud. mag. Viggø Petersen, København, har lagt en lille brik i det store historiske puslespil på plads, da han beviste, at et inventarium fra ca. 1550 stammede fra Duborg, og ikke, som man mente, fra Trøjborg.

I Rigsarkivet i København findes i Topografisk Samling (Slesvig) et udate-ret inventarium fra ca. 1550, hvorom en moderne påskrift fortæller, at det er fundet som hefterem på et Trøjborg-regnskab. På grund af findestedet er det meget naturligt, at man har ment, at de beskrevne værelser fandtes på Trøjborg, og vel at mærke ikke på Peter Rantzaus smukke slot, hvis imponerende ruiner de fleste af læserne sikkert kender, men forgængerer, hvorom der ikke vides ret meget. Inventariet måtte derfor få stor betydning for udforskningen af det ældre Trøjborg og er blevet omtalt og citeret i litteraturen, selv om de store forhold, det afspejler, måtte undre.

Da jeg for et par år siden for Nationalmuseet udskrev oplysninger fra arkivalierne vedrørende Trøjborg, beskæftigede jeg mig naturligvis også med det omtalte inventarium, og da de beskrevne forhold som omtalt kunne synes overraskende store, overvejede jeg, om det ikke var muligt at finde et helt andet hjemsted for inventariet. Det faldt mig i denne forbindelse ind, at der var en bemærkelsesværdig lighed i opstillingsform o. l. mellem det behandlede inventarium og et lignende fra det Blå Hus i Flensborg, hvorfra der findes en afskrift i Nationalmuseet. Dette sidste inventarium er blevet fundet blandt Trøjborg-arkivalierne fra landsarkivet i Åbenrå. Jeg besluttede ved lejlighed at undersøge sagen, og da jeg for nylig blev opmærksom på en fotokopi af det sidstnævnte inventarium, kunne en sammenligning mellem de to inventarier foretages. Der kunne nu ikke være tvivl længere. De to arkivalier var to brudstykker af et og samme inventarium, som herefter kort skal gennemgås.

Brudstykker fra Åbenrå har overskriften »Tho Flensborch. Vp dem Blauwenhuße«, og hjemstedet er således helt sikkert. Det Blå Hus var den vestlige fløj i det nu forsvundne slot, Duborg, i Flensborg. Først nævnes den kongelige majestæts gemak, samt de møbler og genstande, der fandtes her. Blandt disse bemærker man nogle, der tidligere havde befundet sig i »den nedfaldne karnap«. Herefter følger sovekammeret, dronningens kammer, frøkengemakket, endnu et soveværelse, jomfrukammeret, hertug Johans gemak, samt fire kamre mere, hvorfra det sidste benævnes »nederste kammer under kongens gemak«. Endvidere nævnes nogle lokaliteter ved eller uden for disse værelser.

Fra Duborg Linnéby

1 i Bordspinde
 1 i Ljeste
 1 i Rind
 1 i guldornes Bænk
 3 i Linné Bænk
 2 i Rindbænk,

Dette brudstykke af inventariet omhandler »det gamle kancelli«. Fra Rigsarkivets topografiske samling.

Brudstykket fra Rigsarkivet er noget større. Her omtales først amtmandens skriverkammer, derefter pigekammeret, dansesalen, gemakket ved vindeltrappen, harniskammeret, kornloftet, det lille kammer og karnappen, sølvkammeret, skriverkammeret, det gamle kancelli, porten, fodknægtkammeret, fangetårnet, køkkenet, kødkælderen og bagerset. Det er tvivlsomt, om alle disse steder fandtes i selve det Blå Hus – f. eks. regner man med, at fangetårnet fandtes i det sydøstligste hjørne af den mur, der omgav borggården – og overskriften gælder måske kun en del af inventariet. Hvis denne formodning er rigtig, kan uklarheden enten skyldes en upræcis opstillingsform, eller at der endnu mangler et brudstykke, hvoraf det fremgår. Under alle omstændigheder må det anses for givet, at alle de beskrevne rum fandtes på Duborg.

Foruden det her anførte kan der udledes mange interessante oplysninger af inventariet. Således har det stor kulturhistorisk interesse, at man kan fastslå, hvorledes værelserne dengang var møbleret, og at der f. eks. i fangetårnet fandtes otte benlænker, en lang kæde med halsjern, en håndlænke og andre tilsvarende sager. Hensigten med denne lille notits er imidlertid blot at gøre opmærksom på de anførte forhold og advare imod forkert brug af det brudstykke, der findes i Rigsarkivet.

Viggo Petersen.

Pastorinde Sodemann skriver til Vitta

Det nedenfor gengivne brev er skrevet af Inger Marie Sodemann, f. Barfod (1841–1918), gift med den daværende sognepræst i Emmerlev i Møgeltonder-Lø provsti Christian Frantz Henrik Sodemann (1832–1911), der kom til at høre til de præster, som på grund af edsnægtelse blev afsat 1867, og som siden – 1875 – blev præst i Klemensker (til 1904) og 1882 provst over Bornholms provsti. Brevet er rettet til en søster til brevskriverinden, Vitta Christiane Barfod (1850–91), senere gift med snedkermester, cand. jur. Søren Kaspar William Rostrup (1845–1911), og giver i al sin umiddelbarhed et levende indtryk af den ængstelige uro, som det preussiske krav naturligt måtte vække i et datidigt dansksindet præstehjem i Slesvig.

Som tillæg er vedføjet en fra samme kilde modtagen prædiken, der – som håndskriften viser – er skrevet af den ovennævnte pastor Sodemann. Den har været holdt på den forordnede takkefest for freden den 4. december 1864 og vidner på en smuk måde om, med hvilken takt prædikanten har løst denne for en dansk mand i flere henseender så smertefulde opgave. Prædikenen, hvis første halvdel gengives nedenfor, er som historisk aktstykke betragtet af ikke ringe interesse til belysning af spændingen mellem det nationale og det kirkelige.

Brev og prædiken er fundet i Vitta Rostrups datters dødsbo af Inger Marie Sodemanns grandnevø, pastor Mogens Barfod, Højer.

Emmerløv den 4. Febr. 1867.

Min kære lille Vitta!

Det blev jo rigtig nok ikke, som jeg havde lovet i forrige Uge, jeg skrev til Dig for at lykønske Dig i Anledning af Din Fødselsdag, men naar jeg nu idag paa selve Dagen tager Pennen for at skrive, kan Du dog se, at jeg har tænkt paa Dig paa denne Dag. Ja, kære Vitta, saa vil jeg altsaa paa denne Din 17de Fødselsdag ønske Dig ret megen Glæde og Velsignelse i det nye Aar, og Gud give, at Du i dette Aar maa tage til i Forstand og Besindighed. Du kan ellers tro, kjære Søster, at vi leve her i en bevæget Tid, som ikke er saa aldeles behagelig, vi gaar alle i en uhyre Spænding. Vi har nu i de sidste fjorten Dage haft to Møder af alle Præsterne her i Provstiet. I Fredags otte Dage bleve vi meget forundrede ved paa en Gang at se Provsten komme kjørende for Døren, han kommer her ellers aldrig uden at være bedt. Det første han kom af Vognen, sagde han, ja, De maa undskylde, at jeg har inviteret Fremmede til Dem iaften, ti om lidt kommer Pastor Smidt her, og nu vil jeg gjerne bede Dem om at sende Bud efter Pastor Brammer, saa kjørte Karlen da i al Hast til Skadst efter ham, og da vi saa skulde høre, hvad det var, at Provsten havde paa Samvittigheden, var det, at der var kommen Ordre til ham, at der skulde holdes Bøn for Kongen af Preusen, og nu vilde han gjerne høre, hvad Præsterne sagde, om de vilde holde den eller ej. Brammer og Sodemann var enige med ham i, at de nok kunde læse den, men ikke bede den, da de mente, at det var for lidt at lade sig afsætte for, Pastor S. var meget utilbøjelig til at gaa ind derpaa. Der blev saa bestemt et Møde her i Præstegaarden til om Mandag, hvor alle Præsterne skulde give Møde. Her bleve de saa enige

*Inger Marie Sodemann, f. Barfod.
1841–1918.*

*Pastor Christian F. H. Sodemann.
1832–1911.*

om, at de skulde læse den op fra Prædikestolen, det vil sige kun den første Del, blodt Pastor Ejermann fra Visby vilde ikke. Saa kom de til at tale om Eden, men her blev de alle enige om, at den vilde de ikke aflægge, kun Provsten vilde først se, hvorledes den var formulert. Der var saa en af Præsterne, der havde det Brev, hvori der blev fortalt, at Præsterne i Tørring Lehn havde besluttet at sende en Diputation til Berlin til Kongen for at bede, om de ikke maatte blive siddende i deres Embeder uden at aflægge Ed indtil Afstemningen. Her besluttede de saa, at Pastor Ejermann skulde tage op til Provst Blædel for at spørge, om det var sandt, at de havde taget den Bestemmelse, og i saa Tilfælde, om de saa vilde lade os det vide, for at en af Præsterne her kunde slutte sig til dem. Ejermann kom saa hjem i Fredags Formiddag, og straks om Aftenen kom han herover og fortalte, at det forholdt sig gandske rigtigt, og at Diputationen rejste paa Mandag. Sodemann og han fastsatte saa et Møde i Visby til igaar Eftermiddag, hvor de saa alle underskrev en Ansøgning til Kongen. Men nu kommer Humlen, kan Du saa gjette, hvem der blev valgt til at skulde rejse som Repræsentant for hele Præsteskabet for Lø-Møgeltønder Provsti? nej, det er sandt, det kan Du ikke, da Du ikke kjender Præsterne herovre. Det gjorde min Mand, som ogsaa er Din Svoger, han vægrede sig først meget, da han nødig vilde til det, dels fordi han var den yngste af dem allesammen, og dels fordi han havde saa meget at bestille, men det hjalp ikke. Pastor Ejermann havde lovet Provst Blædel og Pastor Randbøll i Bevtoft, at han skulde komme, da de ikke kunde tale tysk, og han var den

eneste her, der var Sproget mægtig. Altsaa rejste min Mand til Berlin i Morges, og jeg skal nu undvære ham hele denne Uge, ti før Fredag Aften eller Løverdag Morgen kan han ikke være her igjen. Det er kjedeligt at undvære ham saa længe, men naar han blodt kunde komme hjem med et godt Resultat, kunde det jo endda være det samme; dog, det er der jo desværre ingen Grund til at antage. Provst Bohr aflægger nok Eden; ti saavidt de kunde mærke paa ham igaar, har han faaet Løfte om at maatte blive ved at være Provst, og det er ham det vigtigste. Han havde igjennem Amtmanden i Tønder faaet den Beskjed fra Zetlitz, »at dersom Embedsmændene følte dem besværet ved Eden, kunde de vente deres Afskjed«, dog det er jo ikke sagt, at det derfor er Tilfældet; ti han har jo ikke noget med det at bestille. Vi mener jo alle, at Diputationens Rejse ikke nytter noget, men de syntes jo alle, at det sidste skulde prøves, for at de om muligt kunde blive her, da Menighederne ønske det saa meget. I et Landmandsmøde, Bønderne afholdt i Visby Kro, kom det paa Bane, om Præsterne skulde aflægge Eden eller ej, et stort Parti mente, at de skulde gjøre det, for at de kunde blive, da de jo frygter for at faa en prøjsisk Præst, men et stort Parti mente jo ogsaa, at det var aldeles umuligt for dem at aflægge den, da de sagde, som jo ogsaa er sandt, at det er en Samvittighedssag. For dette Parti var en ung Gaardmand her fra Sognet Ordfører, han sagde meget bestemt, at det var umuligt, det vilde jo være det samme som, at vi vilde aflægge Faneed, og det kan vi da paa ingen Maade gjøre, vi har engang aflagt den til Kongen af Danmark, og det kan vi ikke gjøre om igjen. De Soldater, som staaer for Tour til at sværge, har bestemt at møde alle Mand og sige: »nej, vi aflægger ingen Ed, vi vil kun tjene Kongen af Danmark og ingen anden«, og dersom de saa vil tvinge dem, vil de sige: »ja, saa tager vi til Danmark«, og dersom de ikke kan komme bort, og Prøjserne skulde vilde føre dem til Spandau, siger de: »lad dem det, os alle kan de da ikke have der, og de blive vel ogsaa nok kjed af at have os der«. Du kan altsaa se, at Stemningen for Prøjsen er ikke meget god herovre. Imorgen otte Dage skal Valget til Parlamentet foregaa her i Sognet; man er bleven enige om alle at stemme paa en dansk Mand for om muligt at faa ham valgt, men det vil være vanskeligt, da denne Valgkreds gaar saa langt sydpaa, og der altsaa er saa mange tydske Kræfter med. Her arbejdes stærkt paa at faa alle til at møde; der er skrevet Stemmesedler, som bliver levert om i Husene, saa at Folk blodt behøver at gaa hen at aflevere dem. Efter alt dette kan I jo nok se, at der er en Uro og Spænding over os alle, det optager al vor Tid og alle vore Tanker, der bliver ikke talt om andet end disse to Spørgsmaal, saasnt man kommer sammen. Sodemann har haft umaadelig travlt i dette Aar, han har haft Konfirmanterne fire Gange om Ugen og to Bibellæsninger, og saa har her allerede været 11 Lig i dette Aar; det er jo en frygtelig Mængde, det er

*Ægteparret Inger Marie og
Christian Sodemann, fot. 1882.*

mest gamle svage Folk og Børn. Der har jo ogsaa været en forunderlig urolig Vinter, den ene Dag har vi haft en knagende Frost og den anden mildt Vejer og stærk Tøe. Vejene her ere frygtelig daarligere, dog ikke som i Nykirke. — Bed Fader om snart at skrive og lad os høre, hvad han siger om vor Tilstand herovre og om Edsspørgsmaalet. Som Sagerne nu staar, ser det jo næsten ud til, at I kan faa os over til Sjælland til Sommer, ti dersom Sodemann faar sin Afskjed, vil han naturligvis ikke blive her sammen med den tydske Præst, men saa rejser vi, saasnart vi kan faa vore Sager ordnede. —

Din trofast hengivne Søster

Inger Sodemann.

Af en prædiken fra 4. december 1864 holdt af pastor C. F. H. Sodemann, Emmerlev.

4. Desbr. 1864. Ps. 85, 9–14.

Der skal holdes en Fest idag, en Takkefest for Freden. Det er det Budskab, som nys er udgaaet til os, og har været Gjenstand for Samtale og Overvejelse vel i ethvert Hus. Jeg føler ret vel det vanskelige i det Hverv, som er mig overdraget, at jeg skal holde en Prædiken til denne Fest, holde den i en fremmed Menighed¹, hvor jeg dog imidlertid alt har modtaget saa mange dejlige Beviser paa Velvillie og Tillid. Jeg indser godt, at det maa ske kan forekomme Eder forunderligt, hvorledes jeg kan træde frem paa det hellige Sted med Takkebøn og Lovsang i en Tid, hvor, som det hedder i Dagens Evangelium², Menneskene forsmægte af Frygt og de Tings Forventning, som skulde komme. Alle de Røster, som jeg har hørt i denne Anledning, have været enige i, at her, just her hos os er der mere Grund til Sorrig end til Glæde, mere Grund til at klæde sig i Sæk og Aske end til at istemme Frydesange; jeg kan ikke forbigaa dette Menighedernes Vidnes-

1) Pastor Sodemann var den 5. marts 1864 blevet forflyttet fra Nykirke til Emmerlev.

2) Evangeliet på 2. søndag i advent Luk. 21, 25–36.

byrd med Tavshed, idet der ellers let kunde lægges en falsk og ugunstig Mening i det Ord, som her idag skal forkyndes. Man har henvist mig til Billedet af et Barn, bortrevet fra sin Moders Hjerter, og ment, at dette Billede er et passende Udtryk for vor nuværende Tilstand; eller ogsaa har man sammenlignet os med Grene, afhugne af Stammen, der skulde give Grenene Saft og Kraft og Næring, og da har man henvist til en anden Psalme, den 137., som en mere passende Text, end den forelæste, idet deri handles om Jødernes Sorg i deres Fangenskab i Babylon, og hvor det hedder: ved Babylons Floder vi grædende sad, mens Sitaren tavs mellem Pilene hang, og Tanken i Sion mon være; de bade os sjunge, som fangne os holdt; af grædende fordred de Fryd; hvi kunde vi sjunge Jehovas Sang i Hedningeland? nej, glemmer, Jerusalem, glemmer jeg dig, min visnede højre jeg glemmer; den Dag, du ej mere mig rinder ihu, gid Tungen til Ganen sig klæbe. Saaledes skulde vi ogsaa kvæde idag. Og mangt et andet Sorgens og Bekymringens og Frygtens Ord har der lydt i Dagens Anledning; dette er mig saare vel bekjent; men dog synes jeg, at vi meget godt endda kan holde en Takkefest for Freden, takke Gud for, at den ulige Kamp, hvori vore Brødre vare stillede imod en uhyre Overmagt, nu er tilende, og om end Udfaldet ikke har været, som vi ventede og haabede, saa flyde Blodsstrømmene dog ikke mere, og Moderlandet udsuges og undertrykkes ikke længere; ogsaa vi selv har jo her følt Krigens Tryk, og om vi end uforsagt har baaret de Tyngder og Byrder, der krævedes af os, saa kunde vi dog forudse, at det Tidspunkt vilde indtræde, hvor vi ikke længere kunde tilfredsstille de store Krav. Nu er der dog Udsigt til, at vi snart igjen kan have vor Arne i Ro, og at vi i Fredstiden kan samle ny Kræfter for de kommende Dage, og det er vel værdt at takke for; nu synes det, som om Krigens Rædsler skulde snart blive udslettede, og uagtet Alle med Ængstelighed se den dunkle Fremtid imøde med Forventning om de Ting, som skulle komme, saa er der os dog ligesom indrømmet et Pusterum, en Frist, hvori vi kan drage Aande og skue tilbage paa alle de store Ting, som ere skete i det sidste Aar, og forberede og styrke os til værdigen at bære det Herrens Kors, som er os paalagt; og det er vel værdt at takke Gud for. Men selv om det skulde forekomme Eder, at der endda ikke endnu idag er nogen Anledning til at takke for den nysafsluttede Fred, idet Eders og vore Hjerteønsker ikke ere gaaet i Opfyldelse, saa skulle vi dog ikke glemme, at vi som kristne ere skyldige at takke ikke alene for de gode Dage, men ogsaa for de onde Dage, at sige Gud og Faderen Tak allevegne og for alle Ting i Vor Herres Jesu Navn. Og i denne sidste Betydning skal vor Takkebøn lyde idag, om end med Vemod, saa dog med al kristelig Frimodighed.

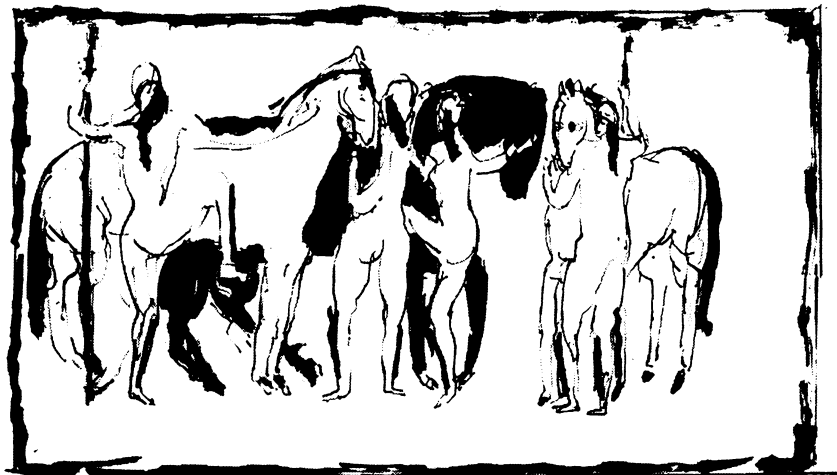
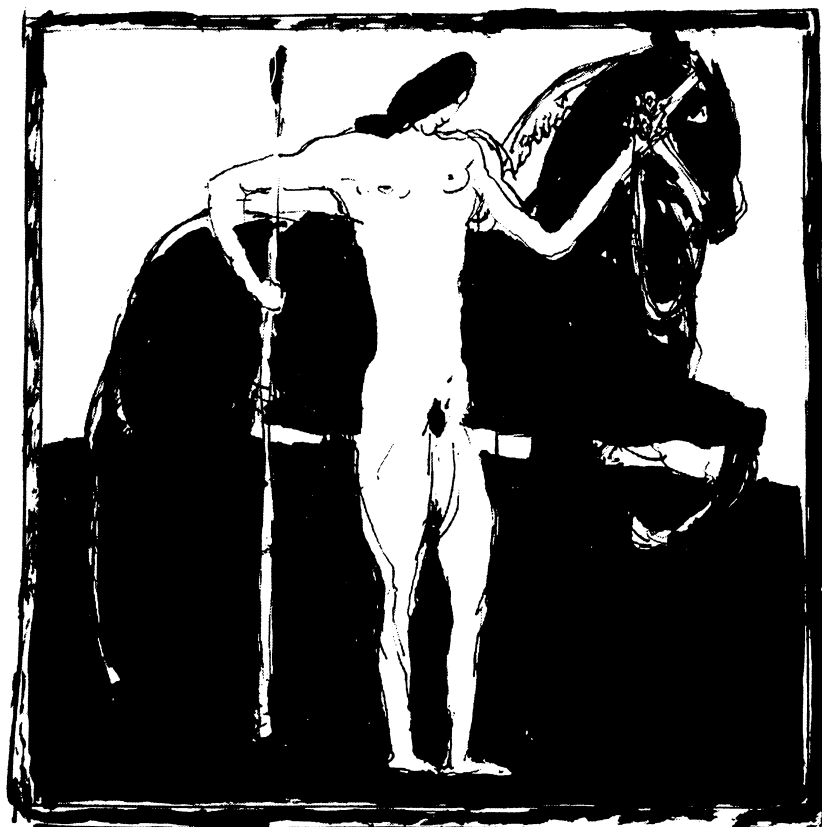
HANS FUGLSANG

12. 1. 1889 – 21. 6. 1917

Gottorpmuseet har ønsket at bringe en nordslesvigske kunstmaler frem af glemelsen. Det drejer sig om Hans Fuglsang, medlem af bryggerslægten i Haderslev og bror til afdøde museumsdirektør Frits Fuglsang i Flensborg. Hans Fuglsang blev født 1889 og faldt i Frankrig under den første verdenskrig i 1917. Skønt han døde ung, efterlod han en omfattende produktion, og de 50 år, der er forløbet siden hans død, har ikke fået hans kunst til at virke forældet. Dr. Joachim Kruse, der har arrangeret udstillingen – 162 numre, der fylder tre sale på Gottorp slot – regner Hans Fuglsang for en af den tids største malere på figurkompositionens område. Hans Fuglsang begyndte som figurmaler, og efter en impressionistisk periode, hvor han hovedsagelig beskæftigede sig med landskaber og blandt andet har malet en række billeder fra Haderslevs omegn, vendte han 1913 tilbage til figurbillederne, og krigens gru pressede hans kunst op til et højdepunkt – den sensible ekspressionisme kalder Dr. Kruse dette sidste udviklingstrin. Det er den første verdenskrig, der spejler sig i det oven for gengivne selvportræt fra 1914/15.

Udstillingen er åben hver dag (undt. mandag) fra kl. 9–17 og lukker den 18. juni.

I vinteren 1914/15 tegnede Hans Fuglsang ovenstående titelblad til »Penthesilea – Zyklus«, der sammen med syv tilhørende tegninger kan ses på udstillingen. Han var inspireret af digteren Heinrich von Kleist (1777–1811), hvis drama »Penthesilea«, amazonen, der blev dræbt af Akilleus, da hun med sin hær kom kong Priamos til hjælp, havde gjort et dybt indtryk på den unge kunstner.

SAGT OG SKREVET

Redaktør L. W. Andresen, Husum, har udsendt det første nummer af et kvartals-grænselandstidsskrift »Unser Schleswiger Land«. Foruden en del praktiske oplysninger indeholder hæftet en større artikel om generalsuperintendent Adam Struensee (far til Johann Friedrich S.) og en mindre om Hans Ohems kamp mod Rendsborg amt, der ved en vejomlægning vil ødelægge gårdsplads og træer foran hans 200-årige slægtsgård. Den 150 ha store ejendom har været i slægtens uafbrudte besiddelse i 500 år.

Kaptajn F. Matzen, »Snug Harbour«, Sønderborg, har oplyst, at personen længst til venstre på billedet side 109 i aprilnummeret er smed Mikkel Holm, Christiansfeld, ikke Mikkel Hansen som anført i billedteksten. Vi takker for meddelelsen og efterlyser endnu en gang navnene på de andre sønderjyder på billedet.

BOGANMELDELSE

To værdifulde bidrag til den nordslesvigske skoles historie

L. S. Ravn: Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre. 1966. 136 s. Indb. 30 kr. (medlemmer: 15 kr.). (Skrifter udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, bd. 35).

M. Favrholt: Haderslev latinskoles historie. 1567–1967. 1966. 384 s. Ill. Indb. 50 kr. (medlemmer: 25 kr.). (Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, bd. 36).

»Historisk Samfund for Sønderjylland«s i forvejen imponerende »store« skriftrække vokser støt, men har vistnok aldrig i et enkelt år haft så stærk en tilvækst, som tilfældet var i afvigte år. Lykkeligvis holder kvaliteten stadig mål med kvantiteten. Det gælder også rækkens afsluttende to 1966-bind,

der begge – vel ved et tilfælde – er hellet skolehistoriske emner, og som ikke alene i sig selv holder det høje niveau, der karakteriserer skriftrækken, men tillige repræsenterer nogle af de værdifuldeste danske bidrag til belysning af det sønderjyske skolevæsens brogede og spændende, men – navnlig fra dansk side – altfor lidt udforskede historie, samtidig med, at de står fuldt på højde med, hvad vi iverdigt præsenteres for af dansk skolehistorisk forskning og fremstilling.

Pens. stadsskoleinspektør L. S. Ravn brød for 4 år siden nyt og interessant land med sit lille, fortjenstfulde skrift om den kategori af nordslesvigske lærere, han selv tilhører, de »Tyskuddannede lærere ved danske kommunale skoler i Sønderjylland 1920–63«, som titlen på hans arbejde var. Han har nu

fulgt dette arbejde op med en betydeligt mere omfattende fremstilling af den problematik, der knytter sig til hans fars – lærer i Bjernstrup, Stepping sogn ved Haderslev 1886–1914 P. S. Ravn's – generation af nordslesvigske folkeskolelærere, det vil sige den, der med en dansksproget læreruddannelse i ryggen for kortere eller længere tid bestred en ofte ildset og utaknemmelig lærergerning i fremmedherredømmets skæbnetunge årtier.

Som i den tidligere publikation lægger forfatteren i denne så afgjort – og med rette – hovedvægten på det biografiske og det statistiske stof, men han kunne måske nok have fået mere ud af tolkningen og kommenteringen af dette, end tilfældet er i de 31 siders fremstilling, der indleder bogen. Det er dog under alle omstændigheder værdifuldt nu at have fået fast bund under fødderne med hensyn til det i flere henseender interessante og betydningsfulde spørgsmål: hvor mange – ikke dansk-sindede, men – danskuddannede lærere, der trods alle forfølgelser og ihærdige fortyskningsforsøg holdt stand i fremmedherredømmets nordslesvigske folkeskole, og de resultater, Ravn er nået frem til, vil uden tvivl overraske en og anden.

Lige så værdifuldt er det via det biografiske afsnit at få det statistiske materiale underbygget og uddybet, samtidig med at dette afsnit vil blive en højst nyttig og ofte rådspurgt kilde for personalhistorikeren.

Ravns nye arbejde har således flere facetter og vil sætte spor på flere områder, så meget mere som det forekommer omhyggeligt udarbejdet med inddragelse af vistnok alt væsentligt relevant kildemateriale. Helt »skudfrit« er det dog ikke, og i hvert fald er par forhold må nødvendigvis fremkalde undren eller give anledning til kritik:

Det er i og for sig rimeligt, at forfatteren i det biografiske afsnit for Tønder-seminaristernes vedkommende

nøjes med at henvise til den pågældendes nummer i den forøvrigt så for-tjenstfulde »Tønder Seminarie-stat« fra 1963 – et af vore værdifuldeste personalhistoriske opslagsværker overhovedet – men man kan vel ikke forudsætte, at alle benyttere af Ravns bog har Tønder-staten ved hånden, og det ville vel have været både muligt og overkommeligt for Ravn at aftrykke denne kildes oplysninger – i hvert fald ville det i høj grad have forøget værdien af Ravns bog som opslagsværk.

Det må også anholdes, at fortegnelsen over dimittenderne fra Nustrup og Fole præstegårdseminarier side 43 er ufuldstændig og tildels fejlagtig, hvilket anmelderen, om ønsket, gerne skal dokumentere i enkeltheder. Her skal blot anføres, at der kun dreves seminarium i Nustrup præstegård 1818–21, hvorfor Morten Gundersen, der anføres som dimitteret fra Nustrup 1857, ikke kan henføres hertil, og at der *ikke* har været drevet noget egentligt seminarium i Fole præstegård, idet pastor Krøyer her blot førte de elever op til eksamen, som var under uddannelse i Nustrup præstegård, da hans svigerfar, pastor Balthazar Giørtz, døde i 1821. Til listen over dimittender fra Nustrup /Fole må iøvrigt i hvert fald føjes Jørgen H. Frank, Andreas Hansen og Nis Sørensen, der er anført i det biografiske afsnit.

Helt misvisende er det, når såvel i det biografiske afsnit som i statistikken side 12 dimittender fra Tønder seminarium forud for 1855 henregnes til de *danskuddannede* lærere, da landsdelens eneste seminarium jo netop indtil reorganisationen i tiden mellem de slesvigske krige var en rent *tysksproget* læreanstalt, hvilket havde sin store andel i, at så mange sønderjyder, som tilfældet også hos Ravn ses at have været, søgte til kongerigske seminarier, omend også andre forhold her har spillet ind. Antallet af Tønder-seminarister fra tiden forud for 1855 er dog så beskedent

– ifl. Ravn 32 ialt – at det ikke øver nogen væsentlig indflydelse på det statistiske resultat.

Det forekommer i hvert fald under- tegnede fuldt berettiget, at Ravn henregner de ikke færre end 262 lærere, der 1865–85 var dimitteret fra Tønder seminariums danske afdeling, til kategorien danskuddannede lærere, men man undres unægtelig over, at de af dem, der forblev i embede efter genforeningen, i Ravns tidligere publikation henregnes til de *tyskuddannedes* gruppe!

Det bør endelig påpeges, at titlen på Ravns bog: Danskuddannede *folkeskole*lærere, er misvisende, for så vidt som bogen alene omfatter landsbylærerne – og altså ikke købstadlærerne! De burde forøvrigt have været taget med i betragtning, så meget mere som det statistiske resultat i så tilfælde uden tvivl ville være blevet væsentligt forrykket. Men måske forbereder forf. en særlig publikation om den nordslesvigske købstadskole og dens lærere under fremmedherredømmet. En sådan ville i hvert fald også udfylde et savn!

De her fremførte indvendinger tilsigter på ingen måde at forklejne forf.s indsats, der er værdifuld nok endda. Anmelderen vil da også gerne slutte- lig udtale det håb, at skoleinspektør Ravn har lyst og kræfter til at fortsætte sit arbejde med den nordslesvigske folkeskolelærerstand. Han kan også som en nærliggende og vigtig opgave anvise udarbejdelsen af et fuldstændigt biografisk opslagsværk, rummende alle nordslesvigske folkeskolelærere 1814–1864 eller måske endda fra 1814 til idag, svarende til de såre fortjenstfulde og meget nyttige håndbøger, vi har fra flere kongeriske amter. *Det* ville blive påskønnet i vide kredse!

— — —

I modsætning til de øvrige tre nordslesvigske gymnasieskoler, der alle er børn af genforeningen og betegnes *statsskoler*, blev den hæderværdige latinskole

i Haderslev, samtidig med at byen blev stiftsby og bispesæde, ved genforeningen i 1920 ophøjet til *katedralskole*. Sine 400 år til trods kan skolen dog i alder på ingen måde måle sig hverken med de kongerigske katedralskoler eller med Sønderjyllands eneste oprindelige katedralskole, domskolen i Slesvig, hvis historie for alles vedkommende rækker langt tilbage i middelalderen. Det må på denne baggrund siges at være helt rigtigt, at det uhistoriske navn: katedralskole i titlen på den foreliggende fremstilling af skolens historie, der er udsendt i anledning af 400 års jubilæet den 6. februar i år, er erstattet af den mere neutrale, men unægtelig også lidt antikverede betegnelse: latin- skole.

Kan skolen i øvrigt ikke henregnes blandt de meget gamle, rummer dens 400-årige historie til gengæld så mange facetter og perspektivrige epoker og begivenheder i så stort tal, at mangan langt ældre skole her kommer helt til kort. Det skyldes selvsagt i første række, at skolen i Haderslev fremfor nogen anden sønderjysk højere skole har været grænse-landsskolen på godt og ondt, sådan som det mest overbevisende kommer til udtryk i den kendsgerning, at den i sin 400-årige tilværelse, trods sin beliggenhed i en rent dansk- talende by med et udtalt dansksproget opland, i de 340 år har haft tysk undervisningssprog! Kun i de 14 år mellem de slesvigske krige og i de 45 år, der er forløbet siden genforeningen, har dansk været skolens officielle sprog, og et sådant misforhold har selvsagt ikke kunnet undgå at skabe konflikter og kriser. Dem har Haderslev latinskoles historie da også været rigere på end en hvilken som helst anden sønderjysk, endsige nogen kongerigsk søster-institution. Så meget mere afvekslende – omend ikke just netop opbyggelig – er da også denne skoles historie, og det er vel igen baggrunden for, at netop den har affødt et kilde-

materiale så stor og en litteratur så rig og så differentieret, at ikke mange andre skoler kan opvise magen hertil. En meget væsentlig del af denne litteratur skyldes slesvig-holstensk lærdoms- og personalhistories førstemand gennem snart mange årtier, dr. phil. Th. O. Achelis, der jo var knyttet til skolen i en årrække før og efter genforeningen, men litteraturens mangfoldighed og kvalitet er også en frugt af den helt enestående publicistiske virksomhed, som sammenslutningen af skolens tidligere elever, Haderslev-samfundet, gennem mere end 30 år har udfoldet ved udgivelsen af landets fornemste årsskrift i sin art.

En af dettes bærende kræfter og flittigste bidragydere er lektor, dr. Magnus Favrhøldt, der i kraft heraf og af sit mere end 30-årige virke ved skolen i sjælden grad er blevet fortrolig med dens historie. Det er på den baggrund helt naturligt, at det netop er ham, der har fået overladt udarbejdelsen af jubilæumsskriftet, og det er glædeligt, nu da resultatet af hans arbejde foreligger i form af denne store bog, uden tøven at kunne fastslå, at opgaven næppe kunne være løst bedre og på mere tiltalende måde, hvilket er så meget mere respektindgydende, som skolens historie som helhed, men ikke mindst dens sidste 100 år frembyder mange og delikate problemer.

Dr. Favrhøldt har kun i yderst begrænset omfang haft nødig at foretage egentlige kildestudier, men hans beherskelse af den uhyre litteratur er imponerende, specielt i betragtning af at han jævnlige formår at anskue og fremstille mange gange endevendte problemer og begivenheder i et nyt, forfriskende og ofte indlysende rigtigt lys. Han lægger ikke skjul på sin personlige opfattelse af den kræftskade, som det tyske undervisningssprog har været i størstedelen af skolens eksistens, men er på ingen måde ensidig i sin bedømmelse af de »tyske« perioder i skolens

historie, og hans fremstilling af skole, lærere og skoleliv i fremmedherrerødmets tid er endda præget af en varme og forståelse, som umiddelbart forplanter sig til læseren. At dr. Favrhøldt på den anden side ser årene 1850–64 og tiden fra 1920 til i dag som højdepunkter i skolens historie turde være helt indlysende og er for øvrigt sagligt set fuldt ud berettiget.

Om den erfarne pædagog vidner både dr. Favrhøldts klare disponering af stoffet og hans levende fremlægning af det. Fremstillingen kan vel en og anden gang virke en smule kunstlet, men i det store og hele er den både klar, livfuld og fængslende. Visse gentagelser burde vel have været undgået og fremstillingen af og til strammet en kende, men det er småting på baggrund af den optagethed, med hvilken man fra først til sidst følger forfatterens oplagte pen.

Når hertil kommer, at bogens udenværker – aftryk af centrale aktskykker, lærerfortegnelse, noter og personregister – er af sjælden høj karat, og at »Historisk Samfund for Sønderjylland« har givet bogen det smukkeste tænkelige udstyr – det gælder såvel opsætning som illustrering og indbinding – kan det næppe undre, at anmelderen under ét må betegne bogen som et forbilledligt eksempel på en skolehistorisk monografi, som det bedste eksisterende danske bidrag til den højere skoles historie i grænselandet, og som et arbejde fuldt på højde med, hvad vi i det hele taget er blevet præsenteret for af danske latinskole-monografier – dr. Bjørn Kornerups monumentale »Ribe Katedralskoles Historie« (1947–52) alene undtaget.

Det er kun at håbe, at jubilæumspublikationen vil finde læsere og købere langt ud over den kreds, for hvilken den naturligvis i første række er bestemt, nemlig skolens lærerstab, dens tidligere og nuværende elever.

Viborg, i maj 1967.

Aage Bonde

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekviperung*

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank ^Å/₅

GRAASTEN

^Å/₅ Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskeraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

**Støt
vore
annoncører**

Tilbud og efterlysninger
så BOGBØRSEN
Optages gratis for abonn.
på Sønderjysk Månedsskrift

Tønder Landmandsbank A/s

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Morsø Støbegods

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/S • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktørernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå
Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. - Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.